

“ALLE DE SOM SITTER HER, HAR EN NY MULIGHET”

PERSPEKTIVER PÅ PÅVIRKNING OG UTVIKLING AV FENGSELEDE I NORSKE HØYSIKKERHETSAVDELINGER

Terje Emil Fredwall¹

1. Innledning

For omkring tjudefem år siden, ved inngangen til nittennittitallet, skriver etiker og fengselsforsker Paul Leer-Salvesen om noe han omtaler som “et visst vemod”. Vemodet knytter seg til straffens begrunnelse og de vilkår som rehabiliteringen tilsynelatende hadde fått innenfor norske fengselsmurer. For etter seksti- og syttiårenes harde kritikk mot behandlingssideologien i straffesystemet, hadde det skjedd betydelige endringer: Gjennom slagordet “Nothing works” ble det påpekt at behandlingstiltak hadde liten eller ingen effekt på tilbakefallet til kriminalitet,² og slik spredte det seg tilsynelatende en dyp depresjon på vegne av straffens individualpreventive, forbedrende virkninger. Selv er Leer-Salvesen en skarp kritiker av behandlingsoptimis-

1 Terje Emil Fredwall er ph.d. fra Universitetet i Agder, hvor han også er ansatt. Han har tidligere arbeidet i Justis- og politidepartementets kriminalomsorgsavdeling og ved Kriminalomsorgens utdanningscenter. Høsten 2014 forsvarte han ph.d.-avhandlingen *Murer og moral*, som var det første doktorarbeidet i Norge med fengselsbetjentrollen som hovedtema. En omarbeidet versjon er senere utgitt på Cappelen Damm Akademisk (Fredwall, 2015).

2 I 1974 publiserte nord-amerikaneren Robert Martinson artikkelen “What works? – questions and answers about prison reform”, basert på alle tilgjengelige og kjente engelskspråklige studier som var blitt gjort på rehabiliteringstiltak i perioden mellom 1945 og 1967 (i alt 231 studier). Hans konklusjon var: “With few and isolated exceptions, the rehabilitative efforts that have been reported so far have had no appreciable effect on recidivism” (Martinson, 1974, s. 25). Denne konklusjonen kom til å markere det internasjonale vendepunktet for behandlingssideologien. Under slagordet “Nothing works” ble det påpekt at behandlingstiltak hadde liten eller ingen effekt på tilbakefallet til kriminalitet, og slik ga blant annet Martinsons arbeider grobunn for viktige endringer innenfor det norske og internasjonale straffesystemet. I Norge ble arbeidsskolen for eksempel avskaffet som strafferettslig reaksjon i 1973. I 1970 ble løsgjengerloven opphevet, og utover syttiårene gikk bruken av sikring sterkt tilbake. Disse endringene må også imidlertid også ses i lys av blant andre Nils Christies arbeider og faglige kritikk (Christie, 1961/1978; Christie, 1962/1978; jf. Andenæs, 1988, s 42-43; Greve, 2002, s. 38) og Kåre Bødals forskning omkring arbeidsskolen (Bødal, 1962, 1969).

men – av det han oppfatter som en utydelig sammenfiltrering av terapeutisk og strafferettslig tenkning. Men i individualprevensjonen finner han samtidig også noe annet, nemlig “den siste rest av forsøk på å gripe straffen antropologisk”: en rest som unnlater å gjøre gjerningspersonen identisk med sine handlinger, som først og fremst forankrer straffen i hensynet til enkeltmennesker (gjerningsperson og offer), som uttrykker tro på menneskelig utvikling – ja, som har håp om at personer med alvorlige kriminelle handlinger bak seg kan forandre seg. I kjølvannet av kritikken mot behandlingssideologien, bemerker Paul Leer-Salvesen, har man kanskje også “kunnet forrette begravelse for en antropologisk begrunnelse for strafferetten” (Leer-Salvesen, 1991, s. 269-272, 417).

Dette ble publisert i 1991. Siden har det vært diskutert om kritikken virkelig førte til at behandlingsoptimismen forsvant ut av norske fengselskorridorer i disse årene. Kriminolog Ragnar Hauge viser for eksempel til stemmer som hevdet at ideologien slett ikke behøvde å forkastes. For det som var blitt kalt behandling, var i realiteten “knapt noen behandling – og følgelig kunne man heller ikke erklære behandlingstanken død” (Hauge, 1996, s. 270–271). Fengsels sosiolog Yngve Hammerlin forsterker dette inntrykket når han skriver at “Nothing works”-tilnærmingen, slik den ble forfektet på 1970-tallet, faktisk aldri helt fikk fotfeste innenfor kriminalomsorgen. Hammerlin påpeker samtidig at endringsoptimismen på ny kom til å utvikle seg på nittennittallet, noe som ikke minst kom til uttrykk gjennom synet på fengselsbetjentrollen. “Det er mulig å gjøre noe i fengsel”, var budskapet som ble formidlet – og de enkelte domfelte ble ikke bare ansvarliggjort for kriminaliteten. De fikk også ansvaret for sin egen rehabilitering. Mentalitets- og holdningsendringer ble her sentrale oppgaver for fengselsbetjentene, hevder Hammerlin (Hammerlin, 2008, s. 388–389).³

Slik hadde den depresjonen som Leer-Salvesen observerte i åttiårene, beveget seg i retning av håp og ny optimisme. Og slik kom straffens forbedrende virkninger på ny til å bli eksplisitt uttrykt. Det ble for eksempel igangsatt en rekke programmer i fengslene. Kriminalomsorgen fikk, gjennom den første kriminalomsorgsmeldingen i Norge (stortingsmelding nr. 27 fra 1998), som hovedmål å tilrettelegge “for at lovbryster skal kunne gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster – et hovedmål som også ble gjentatt i forarbeidene til straffegjennomføringsloven et par år senere (Justis- og politidepartementet, 1998, s. 29; 2000, s. 94). I kriminalomsorgens egen fagstrategi fra 2004 ble fengslene gitt i oppgave å sørge for at alle domfelte stod “bedre skodd for et liv uten kriminalitet” ved løslatelsen enn når de ble domfelt. “Alt vi gjør, skal måles opp mot dette” var oppdraget som ble angitt (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2004). Og i kriminalomsorgsmeldingen fra 2008, *Straff som virker – mindre kriminalitet* –

3 Se også: Ugelvik, 2014

tryggere samfunn, vektlegges straffegjennomføringen – også den i fengsel – som et godt tidspunkt for å starte behandling og rehabiliterende tiltak med sikte på løslatelsen: “Straffen må være slik at tilbakefallet til ny kriminalitet blir mindre. Det innebærer blant annet å rehabilitere bedre. [...] Målet for rehabiliteringsarbeidet er redusert tilbakefall til ny kriminalitet”, heter det (Justis- og politidepartementet, 2008, s. 7-8).

Straffens forbedrende virkninger er på den måten tydelig uttrykt innenfor den norske kriminalomsorgsdiskursen. Men hvordan blir dette oppdraget tolket av fengselsbetjenter, av de som i særlig grad har fått ansvaret for å vokte, ivareta og påvirke de som er fengslet i norske høysikkerhetsfengsler?

Jeg vil i denne artikkelen tilby noen betraktninger rundt den påvirkning og utvikling som et utvalg fengselsbetjenter forsøker å få til overfor fengslede i norske høysikkerhetsfengsler. Jeg skisserer her hvordan straffen begrunnes i strafferettslitteraturen og i politiske styringsdokumenter. Dette skjer med blikket særlig rettet mot straffens såkalte forbedrende virkning. Jeg gjør deretter rede for materiale og metode som ligger til grunn for artikkelen, før jeg presenterer og analyserer to ulike tilnærminger til dette påvirknings- og tilretteleggingsarbeidet. I den ene tilnærmingen er hovedtendensen at betjentrollen oppfattes som en oppdragergjerning. I den andre er det tilrettelegging, levekår og synliggjøring av muligheter som står i sentrum. Artikkelen avsluttes med noen verdiorienterte refleksjoner rundt disse to ulike tilnærmingene. Datamaterialet, analysene og diskusjonene er slik knyttet til en norsk fengselskontekst. Men det er likevel mitt håp at jeg gjennom presentasjonen, analysene og diskusjonene vil løfte frem perspektiver som kan gi gjenkjenning og vekke interesse også utenfor den norske samtalen om straff, fengsler og forbedring.

2. Hva er begrunnelsene for fengselsstraff? En kort introduksjon

I den vestlige del av verden, i Europa og Nord-Amerika, har det tradisjonelt vært to hovedbegrunnelser for å benytte straff som reaksjon mot noen som har begått lovbrudd.⁴ Den ene handler om gjengjeldelse, den andre om forebygging. Talspersonene for den første gruppen er fortidsorienterte. Straffen blir her viktig for sin egen skyld, fordi det er blitt begått et lovbrudd, og fordi det krever en rettferdig gjengjeldelse. Denne tradisjonen kalles gjerne for retributivisme. Talspersonene for den andre gruppen er fremtidsorienterte. De retter blikket fremover og legitimerer straffen ut fra den nytte den kan ha – gjennom å forebygge og forhindre forbrytelser som ennå ikke er begått. Straffens virkninger og nytteformål settes på den måten i sentrum; straffen betraktes som et sosialt forsvar, og straffelov, straffedom og/eller

4 For en mer detaljert presentasjon av disse posisjonene, se: Fredwall, 2015, s. 75-96.

fullbyrding blir rettferdiggjort fordi de kan forhindre at det gjøres nye kriminelle handlinger. Disse tilnærmingene kalles derfor gjerne for straffens prevensjonsteorier. Straffen kan sies å ha en allmennpreventiv virkning når den påvirker borgerne på en slik måte at nye lovbrudd ikke blir begått. Og den har en individualpreventiv virkning ved at gjerningspersonen – det mennesket som faktisk har begått forbrytelsen – for en stund enten blir hindret fra å begå nye straffbare handlinger (straffens inkapasiterende virkning), avskrekkes fra å begå nye lovbrudd (straffens avskrekkende virkning) og/eller påvirkes slik at han eller hun ikke gjør forbrytelser på nytt (straffens forbedrende virkning).

I en norsk kontekst, både i strafferettslitteraturen og i den politiske samtalen, har særlig de preventive begrunnelsene for straff dominert (NoU, 1983: 57; NoU, 1992: 23; NoU, 2002: 4; Justis- og politidepartementet, 2004; Justiskomiteen, 2005; Justis- og politidepartementet, 2008; Andenæs, 2004; Eskeland, 2006, Ugelvik, 2014). Samtidig har også straffens gjengjeldende dimensjoner blitt vektlagt, om enn i mye mindre grad enn allmenn- og individualprevensjon.⁵

I de siste årene har flere strafferettsteoretikere og idehistorikere tatt til orde for i større grad å vektlegge straffens gjengjeldende dimensjoner i en norsk kontekst (Saugstad, 2007; Duus-Otterström, 2009; Kinander, 2013). Morten Kinander argumenterer for eksempel for “at gjengjeldelsesteoriene er mer moralsk forsvarlige og bedre forklarer straffens funksjon i en rettsstatlig kontekst” enn prevensjonsbegrunnelsene. Han forsøker også å vise at strafferetten i det vesentligste hviler på en allmennpreventiv plattform (Kinander, 2013). Men som kriminolog Thomas Ugelvik har påpekt: Ved å anlegge et fengsels sosiologisk perspektiv på samtalen om straffens begrunnelse og virkninger, stemmer ikke Kinanders argumentasjon om at individualprevensjonens forbedrende virkning er forlatt: “Tvert imot er individualprevensjon i dag i kjernen av straffens begrunnelse i Norge”, skriver Ugelvik (Ugelvik, 2014, s. 40).

Jeg er enig i denne observasjonen, og jeg har i innledningen til denne artikkelen forsøkt å vise hvordan sentrale, offentlige kriminalomsorgsrelaterede dokumenter de siste tjuefem årene nettopp har betont straffens forbedrende virkninger. Ett av disse er altså stortingsmeldingen *Straff som virker – min-*

5 I forarbeidene til ny straffelov knyttes gjengjeldelsen til det som omtales som straffens tredje virkning: opprettholdelse av den sosiale ro. Denne straffevirkningen, heter det i Justis- og politidepartementets odelstingsproposisjon, “har sin opprinnelse i gjengjeldelsesteoriene, og er knyttet til den atferdsregulerende virkning det har at lovbrudd blir straffet – gjengjeldt”. Departementet poengterer imidlertid at gjengjeldelsen her har “et fremadskuende formål” ved at den legger forholdene til rette “for et samfunn preget av åpenhet og trygghet og fri fra unyansert og uønsket privat rettshåndheving” (Justis- og politidepartementet, 2004, s. 78, 80). For en nærmere diskusjon av dette, med særlig blikk mot straffegjennomføring i fengsel, se: Fredwall, 2015, s. 168-170.

dre kriminalitet – tryggere samfunn, en tekst som har vært et innflytelsesrikt styringsdokument for den norske kriminalomsorgen siden den kom i 2008 (Fredwall, 2015, s. 139-140).⁶ I denne meldingen beskrives straffens forbedrende virkning som en helt sentral side av hva som skal være straffens formål. Forbedring knyttes her eksplisitt til rehabilitering av de som er fengslet, noe som i meldingen handler om tre forhold: dels om styrking av de fengsledes levekår (knyttet til for eksempel bolig, jobb, utdanning, gjeld og relasjoner til andre mennesker), dels om behandling (av for eksempel de fengsledes rusproblemer), og dels om kunnskapsbasert påvirkningsarbeid (som programvirksomhet). Målet for dette rehabiliteringsarbeidet er ett og det samme: redusert tilbakefall til ny kriminalitet (Justis- og politidepartementet, 2008, s. 8, 57–93, 173–189).

Gjennom kriminalomsorgens inkapasiterende tiltak skal samfunnet beskyttes ved at de fengslede ikke begår nye forbrytelser mens de gjennomfører straff. Men dette er langt fra nok i arbeidet for å skape trygghet, påpekes det. For de fengslede skal også en gang løslates, og den beste måten å forebygge tap av liv og helse, spare samfunnet for store utgifter og skape et tryggere samfunn på går ifølge meldingen gjennom to trinn: å motivere de straffedømte til å leve et fremtidig lovlydig liv og å sørge for at levekårene deres blir bedre. Rehabilitering og samfunnsbeskyttelse ses på den måten enkelt sagt som to sider av samme sak: På kort sikt beskyttes samfunnet gjennom inkapasitering. På lang sikt beskyttes samfunnet gjennom at de fengslede settes i stand til å leve lovlydige liv etter endt straffegjennomføring. Kriminalomsorgen gis her et ansvar for å benytte seg av de mulighetene som ligger i at de fengslede personene for en viss tid er berøvet friheten. Perspektivet er dette: “Noen tiltak virker for noen personer under noen omstendigheter. [...] Med de rette tiltakene på riktig tidspunkt for den riktige deltakeren, er det mulig å begrense risikoen for tilbakefall” (Justis- og politidepartementet, 2008, s. 68).

Eller som det også heter:

Kriminalomsorgen skal gjennomføre straff på en slik måte at nye lovbrudd ikke skjer under straffegjennomføringen, samtidig som rehabiliteringsarbeidet har redusert tilbakefall til ny kriminalitet som mål. De som er farlige eller ikke har til hensikt å endre sitt kriminelle livsmønster, skal samfunnet beskyttes mot (Justis- og politidepartementet, 2008, s. 11, 93).

I dette arbeidet tildeles fengselsbetjentene en betydelig rolle. Kriminalomsorgens faglige ledelse omtaler dem blant annet som selve “ryggraden i det endrings- og reintegreringsarbeidet som gjøres i fengslene” (Kriminalomsor-

6 Stortingsmeldingen kan sies å ha en dobbel adresse. Formelt sett er den rettet til Stortinget, men gjennom beskrivelsen av hvilken kriminalpolitikk regjeringen ønsker å føre, har den også karakter av instruks til kriminalomsorgen (jf. Eckhoff & Smith, 2010, s. 168).

gens sentrale forvaltning, 2004, s. 8). En “ryggrad” kan brukes i overført betydning om noe som er “det viktigste” eller “kjernen” i et saksområde (Wangensteen, 2005, s. 849), og fengselsbetjentene posisjoneres på den måten som sentrale aktører i kriminalomsorgens arbeid for å påvirke og utvikle de som er fengslet.

For som det poengteres i kriminalomsorgsmeldingen, under overskriften “Tilsattes rolle i rehabiliteringsarbeidet”: “Dagliglivet i fengselet skal preges av et aktivt samvirke mellom domfelte og tilsatte. Menneskelig kontakt er svært viktig for påvirkning og utvikling av den domfelte” (Justis- og politidepartementet, 2008, s. 205).

3. Materiale og metode

På de neste sidene skal jeg gå nærmere inn i hvordan to fengselsbetjenter som arbeider i norske høysikkerhetsavdelinger, reflekterer omkring mulighetene for utvikling og påvirkning av de fengslede. Disse informantene er to av de i alt nitten norske betjentene jeg intervjuet til studien *Murer og moral* (Fredwall, 2015). I over halvannet år, i tiden mellom januar 2009 og august 2010, intervjuet jeg disse nitten informantene om arbeidshverdagen og hvordan de reflekterer omkring sin egen profesjonsmoraliske opptreden. Vi snakket om rollen deres. Om gode arbeidsøyeblikk, utfordrende avdelingsdager, relasjonen til de som er fengslet, og hvilke egenskaper som behøves for å kunne gjøre en god jobb. Mange av betjentene kom her også inn på forhold som handlet om påvirkning og utvikling, oppdragelse, tilrettelegging og korrigerering.

Alle betjentene jeg intervjuet arbeidet på intervjudtidspunktet i fengselsavdelinger med høy sikkerhet (også kalt lukkede fengsler). Dette er det høyeste sikkerhetsnivået som vanligvis tas i bruk.⁷ Her gjennomfører de aller fleste fengslede personene straffen, og her befinner de fleste varetektsinnsatte seg.⁸

I denne artikkelen har jeg valgt ut to av disse betjentintervjuene: det jeg gjorde med Christer C, og det jeg gjorde med Fanny F. Begge betjentene er gitt fiktive navn.

Christer C ble valgt ut fordi han har en så tydelig oppdragende dimensjon i sine beskrivelser og refleksjoner. Christer går inn i avdelingshverdagen med en bevisst og artikulert intensjon om å overføre visse verdier, hold-

7 Det finnes også avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå, men disse avdelingene, som er for de domfelte og varetektsinnsatte personene som kriminalomsorg og/eller påtalemyndighet mener representerer en særlig sikkerhetsrisiko, er ifølge Justis- og politidepartementet “relativt sjelden i bruk” (Justis- og politidepartementet, 2008, s. 98).

8 I årene fra 2007 til 2013 hadde litt over seks av ti fengselsplasser høyt sikkerhetsnivå – eller for å være mer nøyaktig: Av i alt 3803 plasser i 2013 var 2420 av disse med høy sikkerhet (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2014, s. 32).

ninger og ferdigheter til de som er fengslet, og han gjør dette etter eget utsagn fordi dette er til de fengsledes eget beste. En slik intensjon kom også til uttrykk hos flere andre betjenter jeg intervjuet, men det er hos Christer jeg finner denne posisjonen tydeligst og mest levendegjorte presentert.

Fanny F ble valgt ut på grunn av sin tydelige fremtidsorientering i rollebeskrivelsen. I intervjuet legger hun for dagen et artikulert engasjement når det gjelder å arbeide for de fengsledes liv etter endt straffegjennomføring. “De fleste her inne drømmer jo om en bedre hverdag”, sier hun og beskriver hvordan hun forsøker å ordne det slik at de fengslede blant annet har en jobb og/eller en adekvat bolig å gå til etter løslatelsen. Heller ikke Fanny er alene om slike beskrivelser, og jeg vil mot slutten av artikkelen plassere hennes og Christers beskrivelser innenfor hvert sitt betjentideal som jeg i andre sammenhenger har identifisert som relevante for forståelsen av arbeidet i norske høysikkerhetsfengsler.⁹ De to informantene som presenteres her, skal dermed ikke oppfattes som representative for datamaterialet som helhet, men de uttrykker artikuleringer og beskrivelser som kan betraktes som typiske når det gjelder tolkninger av betjentrollen.

Datamaterialet mitt sier med andre ord ikke noe om hvordan betjentene faktisk handler og interagerer med andre. I stedet er det – for å låne en lettere parafasert distinksjon fra filosofen Donald A. Schön – betjentes refleksjoner *over* praksis (“reflection-on-action”) jeg har vært på jakt etter, ikke deres refleksjoner *i* praksis (“reflection-in-action”) (Schön, 1983). Det er dermed hvordan informantene innenfor en gitt kontekst – nemlig i et kvalitativt forskningsintervju – reflekterer over og beskriver arbeidshverdagen og yrkesrollen når det gjelder påvirkning, utvikling og/eller tilrettelegging, som kommer til uttrykk i de to intervjuene som presenteres og analyseres i det følgende.¹⁰

4. Fengselsbetjent Christer C: “Spørsmålet er: ‘Hva skal jeg påvirke deg med?’”

Christer C. har i over ti år vært fengselsbetjent. Hele denne perioden har han arbeidet i fengsler med høyt sikkerhetsnivå, og det meste av tiden har han

9 I studien *Murer og moral* identifiserer jeg i alt fem moralske idealer for betjentrollen i norske høysikkerhetsfengsler (Fredwall, 2015, s. 365-413). Et ideal forstås her som bilder av hvordan en bedre eller mer høytstående måte å opptre på i rollen som fengselsbetjent, kan være, og jeg baserer identifiseringen på beskrivelser som er gitt i tre sentrale styringsdokumenter fra kriminalomsorgens ledelse, i rekrutteringsmateriale fra Kriminalomsorgens utdanningssenter (som utdanner alle fengselsbetjenter i Norge) og gjennom intervjuer med nitten fengselsbetjenter og Kriminalomsorgens aspirantnemnd (som intervjuer og velger ut alle som skal tas opp på fengselsbetjentutdanningen).

10 Se ellers boka *Murer og moral* for en mer detaljert beskrivelse av metode og forskningsetiske hensyn (Fredwall, 2015, s. 41-72).

vært i såkalte restriktive avdelinger. Dette er avgrensede områder i fengselet for straffedømte som kriminalomsorgen har bestemt skal utelukkes fra fellesskapsavdelingen, for straffedømte som selv ønsker å gjennomføre straffen utenfor fellesskapsordninger, og for varetektsfengslede som har blitt ilagt restriksjoner av domstol eller påtalemyndighet. Christer forteller at det er samfunnsbeskyttelsen, det å sørge for at de fengslede er der kriminalomsorgen, domstolen og/eller påtalemyndigheten har bestemt at de skal være, som er selve grunnplanken i betjentarbeidet. Men det er samtidig mulighetene til å kunne hjelpe og påvirke andre som fremstår som de viktigste artikulerede drivkreftene i arbeidet hans. Det var dette som i sin tid fikk ham til å søke om opptak på fengselsbetjentutdanningen (en annen artikulert grunn var at utdanningen var lønnet). Det er dette som gang etter gang går igjen i beskrivelsene han gir fra betjenthverdagen. Og det er dette han trekker frem når jeg spør ham om de gode øyeblikkene i jobben som fengselsbetjent: det å snakke med og lytte til de som er fengslet, det å forsøke å hjelpe dem som han ser har behov for det, det å påvirke og endre dem gjennom vaner, verdier og holdninger, og det å bygge videre på og støtte opp under de fengslede gode evner og ferdigheter.

Det er, gitt denne artikkelens tematikk, de sidene av rolletolkningene hans som handler om å påvirke og utvikle de som er fengslet, jeg vil vektlegge i det videre.¹¹ Christer posisjonerer seg nemlig i min tolkning som en som oppfatter at betjentenes arbeid innebærer en oppdragergjerning. I intervjuet jeg gjorde med ham, beskriver han en rekke ganger hvordan han forsøker å lære de fengslede et sett av vaner og holdninger som etter hans syn må til for å kunne leve et akseptabelt liv – i fengselet og i samfunnet etter løslatelsen. En vesentlig del av arbeidet hans, forteller han, går her med til å jobbe med måten de fengslede oppfører seg på, hvordan de svarer andre og hvordan de forholder seg til regler og grenser. Han snakker med dem om å banke på døra før de går inn. Om å spørre høflig. Om å holde seg rene. Om å barbere seg. Og om å ha det fint og ryddig på cellene. I første omgang handler dette aktive påvirkningsarbeidet om å hjelpe dem til å kunne fungere sosialt i fengselsavdelingen og på den måten sekundært sørge for god sikkerhet og hygiene i fengselet. Samtidig betrakter han dette som de aller første skrittene i en lengre rehabiliteringsprosess. “Vi kan ikke hoppe over alt det, for så heller å jobbe med rus og kriminalitet”, forteller han med klar referanse til disse vanene, ferdighetene og holdningene. “Det går ikke hvis jeg ikke kommer forbi steg en. Jeg hopper derfor ikke videre.” Slik går han inn i arbeidet med en bevisst intensjon om å overføre et sett av verdier, holdninger og ferdigheter til de som er fengslet, en bevisst vilje til og et artikulert ønske om å påvirke som er knyttet til både ord og handling.

11 En mer utførlig beskrivelse av Christers rollefortolkning er gitt i *Murer og moral* (Fredwall, 2015, s. 304-322).

Det følgende intervjuutdraget er illustrerende i så måte. Christer har her akkurat nevnt viktigheten av at det er en viss orden i fengselet, et forhold han dels knytter til sikkerhet (cella skal lett kunne bli undersøkt), dels til helse (hygiene i fengselet), og dels til å utvikle gode vaner og holdninger hos den enkelte varetektsinnsatte. Han går så over til å beskrive én av de fengslede han hadde hatt ansvaret for, “en liten, koselig gutt” som nettopp hadde blitt varetektsfengslet. Christers historie handler, i min tolkning, om nettopp en bevisst intensjon om påvirkning og oppdragelse – her med Christers egne ord:

“Hva tenker du fremover?” sier jeg. Nei, han skulle bli rusfri. Så sier jeg: “Ja, men det er jo kjempebra.” For, ikke sant, han var en sånn skikkelig hyper-narkoman. Og så sier jeg: “Det synes jeg er bra. Men hvis du ser på cella her, jeg tror det er viktig at du begynner å få orden på cella di som steg én. Så har vi det andre som et steg lengre ute. Så begynner du i dag”, sier jeg, “og så gjør du det hver gang jeg kommer på vakt. Du vasker og rydder”. Ja, det var greit. Han skulle begynne med en gang. Jo, og så begynte han. “Du må komme og se da.” Og det var jo ikke så mye bedre. Så sa jeg: “Ja, det var bedre. Bra. Fortsett i morgen.” Så tror jeg det gikk to uker, så ropte han på meg. Og jeg mener, det var en forferdelig celle altså. Så ropte han: “Du må komme og se.” Det så ut som det var militærstreck. Alt var ryddig. Så sier jeg: “Vet du hva, det er helt fantastisk å se hvilken utvikling du har hatt.” Og han gutten her, han har ikke fått noen tilbakemeldinger. Ikke sant? Noen føler du at du må være som en slags far for. Du må fortelle dem hva som er rett og galt. Du må påvirke. Lære dem å barbere seg, vaske seg og alt det der. Men du så hvordan han gutten der, jeg glemmer aldri han, hvordan han vokste på den rosen han fikk.

En sentral del av dette påvirkningsarbeidet handler om en tydelig skepsis til kriminalomsorgens vektlegging av tilbakefall. I sin sterke betoning av at de fengslede skal leve kriminalitetsfrie liv etter endt straffegjennomføring, legges det opp til at de fengselsansatte skal arbeide direkte med rusproblemer og kriminalitetsforebygging. Det er mye bra med en slik tanke, mener Christer, men for mange av de fengslede med rusproblemer og et langt liv bak murene må man begynne med andre og mer basale ting. Fengselet jeg jobber i, sier han, setter nemlig “i gang et voldsomt arbeid for å få dem rusfri femten steg før de er klar for det”. Men det er “veldig, veldig vanskelig” å få “dem ut av det rusmiljøet når de er så gamle som de er nå”, påpeker han. I stedet for å gå rett på de fengsledes rusproblem tar han derfor fatt i “det enkle”, i det han omtaler som “steg én”: det som man må kunne for å fungere i fengselsavdelingen. Håper er at dette også er noe de vil ta med seg utenfor fengselsmurene etter løslatelse, selv om det ofte er vanskelig.

Vi blir kjent med de innsatte og kan påvirke dem med enkle ting ut i fra hvilket nivå de er på. For i et fengsel er det ofte sånn at målet er rusfri. Ja, men hvor mange steg er det opp dit? Er det ett? Er det tjue? Er det femti? Hvor mange steg er det? Ja, hva skal vi begynne med? Skal vi begynne med rusfri eller oppførsel? Holde cella i orden? Spørre høflig? Holde deg rein? Og så videre.

Hvem som skal påvirkes til hva, avhenger altså av hvordan Christer opplever at den fengslede opptrer i fengselet. For som han sier: “Vi prøver å påvirke. Spørsmålet er: ‘Hva skal jeg påvirke deg med?’, ‘Hvor ser jeg at problemet *ditt* er hen?’” I møte med mange av de fengslede innebærer dette at han forsøker å innarbeide visse rutiner som kan virke stabiliserende og utviklende – både for deres egen livsutfoldelses del og i deres relasjon til andre. “Jeg prøver å gi dem tanker og ideer og verdier og syn som jeg synes er viktig”, sier han om betjentarbeidet sitt.

La meg utdype disse utsagnene gjennom nok en beskrivelse Christer gir fra sin egen betjenthverdag. Også denne fortellingen er i min lesning et uttrykk for at Christer tolker betjentrollen som et oppdrageransvar. Jeg bruker her oppdragelse om en normativ praksis. Det bærer i seg et formål og en bevisst intensjon om å overføre et sett av verdier, holdninger, ferdigheter og normer til andre. “Aller enklest”, skriver den norske pedagogen Reidar Myhre, “kan oppdragelse defineres som den hjelp den eldre generasjon gir den yngre for at denne skal kunne mestre livet” (Myhre, 1994, s. 48). En slik hjelp kan innebære å formidle videre “kunnskaper og ferdigheter, holdninger og innstillinger, samlivs- og trosformer”. Ifølge Myhre kan oppdragelse skje på to måter. På den ene siden forsøker et subjekt (gjørne en eldre person) å påvirke andre (gjørne barn og unge) gjennom en bevisst målrettet oppdragelsespraksis. Dette kaller han for *intensjonal oppdragelse*. På den andre siden preges individet gjennom det sosiale og kulturelle miljøet det lever i. Dette kaller han *funksjonal oppdragelse* (Myhre, 1994, s. 56–57).

Så til Chisters historie:

Christer forteller at han en dag gikk nedover gangen med to varetektsfengslede. “Det var to skikkelige verstinger dette”, sier han, to personer som han i forkant hadde snakket inngående med om hvor viktig det var å spørre om lov og akseptere den avgjørelsen som blir tatt. Likevel, ikke lenge etter denne samtalen, sa den ene av dem til Christer mens de gikk i korridoren: “Nå skal jeg dusje!” Christer forteller hvordan han responderte øyeblikkelig: “Her skal du ingen ting. Her skal du lære deg å spørre!”:

Så sier den andre til meg – og det var litt morsomt, for han var den galneste av de to: “Kan jeg få dusje?” sa han til meg. “Ja, du kan få gå og dusje.” Så sier han første: “Kan jeg også få lov å gå og dusje?” “Ja,

men ikke akkurat nå”, sier jeg. Ikke sant? Det er ikke alltid jeg bare kan si: “Ja, bare gjør det da.” Nei, av og til så skal du få kjenne litt på det.

Slik jeg tolker Christer, handler dette om å trene de som er fengslet, opp til å kunne komme opp på et minimumsnivå av hva som kan forventes av et ordentlig liv. Dette er et liv der de aksepterer å bli satt grenser for, og der de opptrer i henhold til vanlig folkeskikk. Treningen skjer gjennom formidling og sanksjoner, oppmuntring og disiplinering. Disiplin forbindes her med å oppføre seg i samsvar med bestemte regler, og disse reglene er det Christer som setter:

For meg, i den situasjonen der han andre spurte igjen etterpå, det var jo for å trene ham opp: “Du må lære deg å akseptere et nei også. Du fikk et ja egentlig, men du fikk også et ‘ikke nå’.” Ikke sant? For meg kunne han ha gått rett i dusjen, sånn sett. Men for meg er det også trening: å trene dem opp.

I Christers måte å beskrive sin egen rolleopptreden på finner jeg igjen både en funksjonal og en intensjonal oppdragelse. Den intensjonale oppdragelsen kommer tydeligst til uttrykk. Ikke bare bruker han selv den familiære betegnelsen “far” om sin egen rolle (“noen føler du at du må være som en slags far for”), en selvtitulering som forsterker inntrykket av påvirkning av den yngre generasjon. Beskrivelsene tydeliggjør også asymmetri ved at det er han som avgjør hva som tjener de fengslede best, og hvilke verdier, holdninger, normer og ferdigheter som skal overføres. Som fengselsbetjent, ser det ut til at han mener, har han også et ansvar for å oppdra enkelte personer, og for at dette skal kunne skje på en best mulig måte, må han lære dem et minstemål av spisevaner, hygieniske vaner, holdninger og akseptabel, høflig opptreden. Dette er det hans jobb å “lære dem opp til å forstå”, sier han, og det skjer uavhengig av om de er yngre eller eldre enn ham, om de er domfelt eller varetektsfengslet.

Måten Christer beskriver betjentrollen på, minner slik om en husfar som bestemmer at den ene skal få dusje siden han oppførte seg ordentlig, mens den andre var uoppdragen og derfor må vente. Som lærer dem at det er best å fortelle sannheten, og som setter grensene for hva som er å gå for langt, og hva som er akseptabel atferd. Det er imidlertid ikke bare gjennom samtaler og ros, belønning, irettesettelse og sanksjoner Christer forsøker å oppdra de fengslede. Det skjer også gjennom å opptre som et forbilde for dem. Når jeg ber ham om å beskrive rollen som fengselsbetjent med noen få ord, bruker han ordene: å være rollemodell, å vise medmenneskelighet og å kunne sette grenser: “Som rollemodell”, presiserer han, “oppfører du deg på en skikkelig måte. Måten jeg snakker med dem på, måten jeg takler ting på og måten jeg hjelper dem på. Grensesetting og alt egentlig når det gjelder måten jeg går frem på.” På den måten inntar forbilderollen en dobbeltfunksjon i Christers oppdragelsesprosjekt. Å være et forbilde blir både noe intensjonalt og funksjonelt. Forbil-

derollen er intensjonal når han uttrykkelig henviser til at han aktivt forsøker å påvirke dem gjennom sin egen opptreden. Og den er funksjonal hvis de fengslede faktisk lar seg engasjere og inspirere av hans måte å være menneske-i-verden på, uten at han hele tiden er bevisst eller oppmerksom på det. Dette siste rommer slik en erkjennelse av at det er de fengslede selv som må velge å anerkjenne ham som forbilde, oppdrager og rollemodell.

5. Fengselsbetjent Fanny F: “De fleste her inne drømmer jo om en bedre hverdag når de er ute”

Også fengselsbetjenten Fanny F. er en erfaren betjent. I en årrekke har hun arbeidet bak murene – i åpne og lukkede fengsler, med varetektsinnsatte og med straffedømte. Så langt jeg kan se, er dette et arbeid som i hovedsak kretser rundt tre akser: å passe på at de fengslede oppholder seg der hvor andre rettslige instanser har bestemt at de skal være; å hjelpe dem i den situasjonen de er i, her og nå; og ordne det slik at de har en jobb og/eller en adekvat bolig å gå til etter løslatelsen.¹² Her inntar hun en annen posisjon enn hva som ble beskrevet av Christer. For mens Christer retter blikket mot fengselsoppholdet og avdelingshverdagen her og nå, er det de fengsledes fremtidsperspektiver som er mest fremtredende hos Fanny. Og mens Christer er opptatt av å lære de fengslede et minstemål av blant annet hygieniske vaner, høflig opptreden og passende språkbruk, er det tilrettelegging og synliggjøring av muligheter som står i sentrum i Fannys rolleforståelse.

For Fanny er de mest meningsfulle arbeidsøyeblikkene i det vesentligste knyttet til situasjoner hvor hun opplever å ha “klart å ordne noe”, som hun uttrykker det. Derfor ba hun etter hvert fengselsledelsen om å arbeide mest mulig i domsavdelingen: altså med de personene som hadde fått en dom og som gjennomførte straffen i høysikkerhetsfengselet hvor hun jobber. Dette var ifølge henne et vel gjennomtenkt valg. “Det ga meg veldig lite å låse opp og igjen dører. Jeg likte meg aldri så veldig godt inne på varetekten”, forteller hun og utdyper dette ved å vise til det lille handlingsrommet hun opplevde å få tildelt. Etter endt arbeidsdag kunne hun tenke gjennom hva hun egentlig hadde gjort i løpet av dagen, og ofte kretset svaret omkring avslag, følgeoppdrag og å låse opp og igjen dører. “Det eneste jeg sa, var: ‘Nei, du kan ikke det’, ‘nei, du kan ikke det’, ‘nå må du gå inn’, ‘nei, du kan ikke det’. [...] Så du var veldig ‘nei’ når du kom hjem. Og jeg var så veldig trøtt av å si nei. Så jeg tenkte: ‘Jeg må gjøre noe annet som gir meg noe. Ellers så greier jeg ikke dette’”, sier hun.

I domsavdelingen var det annerledes. Her fikk hun nemlig anledning til også å være med å “snekre sammen” noe for de fengslede: noe som hang sammen med de drømmene og ønskene de fortalte at de hadde for livene

12 En mer utførlig beskrivelse av Fannys rollefortolkning er gitt i *Murer og moral* (Fredwall, 2015, s. 351-362).

sine. Og her fikk hun gjøre noe som kunne få betydning for de fengsledes fremtid – ikke bare der og da under fengselsoppholdet, men også etter at de var løslatt. Hun sier:

Vi [fengselsbetjenter] jobber år etter år, men vi har ingenting vi produserer. Vi har ingen som står og er glade: “Jøss, dette var greit.” Unntaket er hvis du har gjort et opplegg for noen. Du ser det går. Vi har sendt dem avgårde til Stifinneren, § 12 eller noe.¹³ De har fått hjelp. De har fått et sted å bo. Vi har fått en jobb til dem. Da har du i hvert fall greid et resultat i forhold til det. Og det tror jeg vi mennesker trenger.

Ifølge Fanny blir arbeidet slik en kilde til mening hvis hun har anledning til å holde på med oppgaver som engasjerer og interesserer henne, og som samtidig betyr noe for de fengsledes fremtid. Meningsdimensjonen blir her dermed også noe andre-orientert. Gjennom arbeidet med de straffedømte i domsavdelingen ser hun at bidragene hennes har betydning for hvordan livet kan bli etter løslatelsen. Hun opplever at måten hun opptrer på overfor de fengslede, kan utgjøre en forskjell. Hun har fått “gjort et opplegg for noen”, som hun uttrykker det, og slik oppleves også arbeidet som viktig og interessant, meningsfylt og givende:

Alle de som sitter her, har en ny mulighet – hvis de vil selv. Så jeg har ikke noe vondt av dem når jeg låser dem inn. Selvfølgelig kan jeg se at det ikke er noe greit for dem, men de har en ny mulighet.

Kjernen i dette arbeidet handler om å synliggjøre muligheter, legge til rette for bedring av levekår, og å motivere de fengslede til å gjøre en innsats selv. “Det går på det å se det positive”, sier hun. På å få de fengslede til å oppleve “at livet ikke er over” selv om de er idømt en fengselsstraff. Hun refererer her til en samtale hun med jevne mellomrom har med de fengslede: “Du er kanskje bare 22 år, og du har jo hele livet foran deg. Og selv om du har hatt det fælt til nå, så trenger du ikke å ha det fælt resten av livet”, kan hun for eksempel si til dem – før hun ifølge eget utsagn fortsetter: “Men du må ville noe mer selv. Du må gjøre en innsats selv. Vi kan jo ikke trylle, slik at alt er bare lykke for deg. Men du kan begynne selv. Du kan begynne å se fremover.”

Fanny ønsker slik å være en engasjert tilrettelegger som synliggjør muligheter, og en måte dette kan skje på, er å være til stede for de fengslede. Hun kan sette seg ned for å prate “om løst og fast”, men det kan også handle

13 Stifinneravdelingene ved norske fengsler gir tilbud om behandling av rusmisbrukere og er et samarbeid mellom helsemyndighetene, Tyrilistiftelsen og kriminalomsorgen. Henvisningen til “§ 12” gjelder straffegjennomføringsloven § 12, der det heter at straff i særlige tilfeller kan gjennomføres ved heldøgnsopphold i institusjon.

om å lytte eller å komme med konkrete forslag. Noen av de fengslede kan for eksempel ha ringt og fått en negativ beskjed, sier hun. I stedet for at de da blir sittende alene på cella, forsøker hun å prate med dem om situasjonen:

Hvis de for eksempel har fått beskjed om at barna har gått i fosterhjem, så gjelder det å finne: Hva er det for noe positivt rundt det? Dra frem det. “Det kan være det at dette er greie familier, de kan dette med barn, de skal bare passe på dem for en stund. Nå må vi prøve å jobbe mot at du får et ordentlig tilbud slik at du kan komme deg på beina igjen. Så får du kontakt med ungene igjen. Skal jeg undersøke og ringe og høre i morgen om det går an at du kan ha telefon til ungene?” Altså, prøve å finne det som går an å gjøre i den situasjonen, i stedet for å si: “Jaja, da får du ligge der og angre” (ler litt).

Det kan også handle om å oppmuntre dem til å bruke straffegjennomføringen til noe konstruktivt. Mange av de fengslede har problemer med rus, helse eller begge deler, og gjennom fengselsoppholdet kan de få mulighet til å gjøre noe med dette. “Vi har fått liv i mange opp igjennom. Det er det ingen tvil om. De har kommet inn – og vi har en ganske sterk helseavdeling her, med mange ansatte – og fått legehjelp og tilsyn”, sier hun. Jobben hennes handler her om å støtte og oppmuntre de fengslede til å benytte seg av de tilbudene som finnes i fengselet.¹⁴

Mange av de fengslede mangler dessuten utdanning og skolegang, og fengselet kan tilrettelegge for at de får et fagbrev, fullfører grunnskolen, tar opp igjen fag på videregående eller starter på høyere utdanning. Dette, forteller hun, opplever hun rett som det er at gjør noe med de fengsledes selvfølelse og selvforståelse.¹⁵ Mange får et annet fokus. De opplever at de kan gå inn i en annen rolle enn en kriminell eller straffedømt: De kan også bli en som studerer, en som tar utdanning, en som er tar fagbrev, en som kan få seg en jobb. En slik aktivitet kan gjøre fengselsoppholdet lettere å gjennomføre, og det kan gi dem håp og nye fremtidsutsikter, betoner Fanny:

Vi har hatt så mange her som har studiekompetanse når de går ut. Og plutselig åpner det seg da en helt ny verden. For da har de plutselig mange muligheter, og da kan de plutselig være helt like alle andre studenter – med studielån og studiehybel. “Da har du ingen ting mer med å være fange lenger.” Når jeg plutselig sier det – “nå kan du flytte hvor som helst, nå kan du ringe hjem til mora di og så kan du si: ‘Nå skal

14 For mer om rus og helsearbeid i fengsel, se blant annet: Cramer, 2014; Fredwall, 2013; Friestad & Hansen, 2004; Hammerlin, 2009; Hammerlin & Mathiassen, 2006.

15 For mer om motivasjon og utdanning i fengsel, se blant annet: Hetland, Iversen., Eikeland, & Manger, 2014; Jones, Manger, Eikeland, & Asbjørnsen, 2013; Langelid & Manger, 2005; Manger, Eikeland, & Diseth, 2008.

jeg begynne på universitetet!’ Hvordan hadde det vært?” “Nei, da hadde hun svimt av.” “Ja, det skal bli gøy, når hun svimer av” (Ier). “Ja, er det sant? Kan jeg det?” “Ja, du kan det.” – det tror jeg ikke at de i deres villeste fantasi hadde trodd at de kunne.

En svært sentral side ved Fannys arbeid knytter hun derfor til å gi dem håp og gjøre fengselsoppholdet mest mulig meningsfullt. Samtidig handler det om den praktiske hverdagen etter løslatelse: om å motivere og hjelpe dem slik at de har en jobb og tilfredsstillende bolig etter endt straffegjennomføring. Hun forteller her om hvordan hun forsøker å finne frem til noen av de drømmer og håp som de fengslede selv sier at de har. “Du har sittet og hørt på historiene deres, hørt hva de vil, hva de drømmer om”, sier hun. “De fleste her inne drømmer jo om en bedre hverdag når de er ute. Selv om de kanskje ikke greier det. Så er det å prøve å snekre sammen noe som henger sammen med de drømmene, det de ønsker.”

Fanny legger seg på den måten tilsynelatende tett opp til kriminalomsorgsmeldingen (*Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*) sin vektlegging av å bedre levekårene til mange av de som er fengslet. Jeg skriver “tilsynelatende” fordi det også finnes viktige forskjeller i de tilnærmingene som uttrykkes av henholdsvis kriminalomsorgsmeldingen og Fanny. I meldingen er det hensynet til samfunnet og samfunnsnyttens som er hovedbegrunnelsen for å forbedre levekårene (Fredwall, 2015, s. 139-188), mens Fanny fremhever betydningen utdanning, jobb, bolig og kontakt med familie kan ha for livene *til de fengslede selv*. Slik setter hun i min tolkning enkeltmennesket i sentrum. Og slik er det hensynet til de enkelte personene hun møter i fengselet, som tildeles verdi: at de skal få en mulighet til å kunne leve et godt liv, for seg selv og i relasjon til andre, når de en gang blir løslatt.

Hvis jeg forstår Fannys beskrivelser rett, handler arbeidet hennes heller ikke først og fremst om å sørge for at de fengslede skal leve lovlydige liv i fremtiden. Dette kan rett nok være en viktig virkning av tilretteleggingen. Men det er ikke det viktigste. Det å kunne støtte opp om og hjelpe dem med å ta en utdanning, få seg en jobb eller bedre kontakten med barn, kjæreste eller foreldre, kan ha betydning for de fengsledes livskvalitet – også om de begår nye kriminelle handlinger i fremtiden. Fannys arbeid kretser dermed i vesentlig grad om å gi et bidrag til at de som er fengslet, kan få øye på de mulighetene de har:

Jeg prøver mange ganger å spørre: “Hva vil du egentlig? Det er din rett til å velge. Hvis du velger å leve slik du lever resten av livet, så har du lov til det. Det kan ikke jeg si at du ikke har lov til. Men du vil jo igjen og igjen da komme inn til oss. Det er koselig å se deg, men det er jo ikke noe greit å være her hele tiden.”

Eller som hun ofte forteller til de fengslede som er i tvil om hvorvidt de klarer eller orker å bruke straffegjennomføringen til å ta et fagbrev: “Om du ikke greier det [å leve uten kriminalitet etter løslatelsen], så har du det [fagbrevet] til neste gang du vil slutte. Og så kan du gå og få deg en jobb.”

I intervjuet jeg gjorde med Fanny, er hun også inne på flere snublesteiner i dette arbeidet. En av dem handler om sjansen for å diskvalifisere de fengslede handlingsfrihet og valgmuligheter ut fra en bevisst og ofte artikulert vurdering av hva disse best er tjent med. For hvis det profesjonelle arbeidet farges av forsøket på å finne frem til hva de fengslede håper og drømmer om, og hvis forsøket konsentrerer seg om å “snekre sammen et tilbud” basert på de erfaringer og det nettverk hun har fått i løpet av alle årene som fengselsbetjent – ja, da kan det være lett å foreta moralske overtramp i det godes tjeneste. Fanny er selv tydelig oppmerksom på dette. Idealet er at de fengslede skal ha rett til å velge. Autonomi eller selvbestemmelse trer slik frem som en viktig verdi for Fanny. Den profesjonelle omsorgen hun ønsker å vise, må bygge på respekten for andres valg – selv om hun er uenig i dem og mener de ikke er til den andres beste. Samtidig er hun også tydelig på at det er lett å bli for ivrig og overta styringen for de som er fengslet. “Det kan veldig godt skje”, sier hun og trekker frem en historie hvor hun selv mener hun gikk for langt:

Jeg husker vi hadde inne en hvor både moren og faren hadde sittet inne. Dette var en søt, høflig gutt som allerede hadde begynt på kjøret. Vi så jo mulighetene, og i og med at han var så ung, så var jo hjelpeapparatet der. Og jeg har vært for ivrig altså, for jeg lagde ei helt snekra pakke til ham. Jeg kjørte ham til og med helt ut dit han skulle [begynne å jobbe].

Så gikk det tre måneder, forteller Fanny, og så ble han fengslet på ny. Da hun møtte ham i korridorene igjen, kunne hun ikke annet enn å spørre:

“Men i all verden, hva er dette for noe, da?” Så sa han det: “Nei, jeg hadde egentlig ikke så lyst. Men du hadde ... Du jobba så ivrig, så da turte jeg ikke si at jeg ikke ville. Da ville jo du bli lei deg.”

“Hva tenker du selv om dette, nå i etterkant?” spør jeg Fanny, som svarer:

Jo, jeg skjønnte at da hadde jeg overkjørt ham. For akkurat det er lett å gjøre. At jeg synes det passer inn det som jeg kan få til, og så må han gjøre det, for det er så greit. Men det er jo ikke slik det skal være.

Selv bruker hun verbene “bomme” og “overkjøre” om egen opptreden i disse situasjonene. Slik jeg tolker henne, opplever hun at hun har vært for lite sensitiv i møte med grensene til de som er fengslet. Slik har hun ikke i tilstrekkelig grad respektert de andre personenes rett til selvbestemmelse.

Hun har gått inn i situasjonen med et ønske om å hjelpe, men iveren og engasjementet hennes førte samtidig til at hun trakk et over den fengsledes grenser. For selv om opptredene hennes er begrunnet i hensynet til den andres beste, er det moralsk sett ikke slik det skal være.

6. To betjentidealer: et oppdragende og et veiledende

Som jeg allerede har påpekt: Fengselsbetjentene Christer C og Fanny F ble ikke valgt ut fordi de er representative for alle de nitten betjentene jeg har intervjuet, men fordi de artikulere og gir beskrivelser som kan betraktes som typiske når det gjelder tolkninger av betjentrollen. I det følgende skal jeg forsøke å plassere disse rolletolkningene innenfor hva jeg i andre sammenhenger har omtalt som henholdsvis et oppdragende og et veiledende betjentideal (Fredwall, 2015). Samtidig vil jeg kort diskutere disse moralske idealene gjennom noen verdiorienterte refleksjoner i et normativt-kritisk lys.

Christers rolletolkning når det kommer til muligheter for påvirkning og utvikling av de fengslede, kan plasseres innenfor hva jeg altså kaller for et oppdragende betjentideal (Fredwall, 2015, s. 375—377, 379-381). Dette idealet kjennetegnes av at betjentenes arbeid innebærer en oppdragergjerning. Tro på menneskelig forandring er en viktig verdi innenfor dette idealet, som oppfordrer betjentene til å utøve yrkesrollen med en bevisst intensjon om å overføre et sett av verdier, holdninger og ferdigheter til de som er fengslet. Denne bevisste viljen til og ønsket om å påvirke knyttes til både ord og handling. For gjennom opptreden, disiplinering og/eller sanksjoner – ved hjelp av praksis, oppmuntring, tildelte goder og råd – legges det opp til at de fengslede vil bli påvirket til å endre vaner og levestil. Primært skjer denne aktive påvirkningen fordi slike vaner, verdier, holdninger og ferdigheter er goder i seg selv – for den enkelte domfelte eller varetektsinnsatte. Sekundært bidrar dette til at de fengslede, gjennom en akseptabel opptreden i avdelingen, kan leve bedre liv i fengselet, og tertiært settes det inn i et fremtidsperspektiv: For innenfor det oppdragende idealet finnes det også et håp om at de adekvate vanene, verdiene, holdningene og ferdighetene som er blitt etablert i fengselet, kan føre til at de fengslede får leve bedre liv etter løslatelsen. Det er på den måten hensynet til den enkelte som teller mest. Slik er dette idealet bærer av håp og vilje til å hjelpe – ja, til å dra noen oppover: mot en lysere fremtid og til et bedre liv – for seg selv og i relasjon til andre.¹⁶

Fannys rolletolkning når det kommer til muligheter for påvirkning og utvikling av de fengslede, kan plasseres innenfor hva jeg kaller for et veiledende betjentideal (Fredwall, 2015, s. 375-377, 385-388). Dette idealet kjennetegnes først og fremst av måten representantene kombinerer det fremtids-

16 Denne koblingen mellom oppdragelse og å dra noen oppover mot lyset er hentet fra boka *Angsten for oppdragelse* (Foros & Vetlesen, 2012, s. 155).

orienterte med avdelingshverdagen her og nå på. Innenfor dette idealet oppfordres betjentene til å være samtalepartnere, tilretteleggere og ledsagere for de fengslede frem mot løslatelsen. På den måten rettes blikket mot fremtiden, mot hvordan de domfelte og varetektsinnsatte skal få det når de en gang skal ut av fengselet: at de for eksempel har en jobb å gå til og/eller et fast sted å bo. Samtidig vektlegges viktigheten av nåtiden. Det å bli kjent med de som er fengslet, og det å prate med dem og lytte til dem, tildeles stor betydning, siden de fengslede – innenfor rammene for fengselsoppholdet – skal ha det så godt som mulig. Dette innebærer blant annet at betjentene skal være grensesettende hvis de må, men omsorgsfulle og hjelpsomme så ofte som de kan de. Også innenfor dette idealet ses de domfelte og varetektsinnsatte på som medmennesker som betjentene har et moralsk ansvar for, men autonomi fremstår her som en mer sentral verdi. For representantene for dette idealet er nøye med å understreke at de fengslede selv må ønske å ta imot den hjelpen og tilretteleggingen betjentene kan gi dem.

Innenfor dette idealet settes enkeltmennesket i sentrum. Det er ikke hensynet til samfunnsnyttens som brukes som den primære begrunnelsen for å vise omsorg, for å hjelpe eller for å tilrettelegge for jobb, utdanning eller bolig. Det er hensynet til hver enkelt som i stedet tildeles verdi: at de fengslede skal få en mulighet til å kunne leve gode liv, for seg selv og i relasjon til andre, når de en gang blir løslatt. Interaksjonen med de som er fengslet, ses først og fremst som et gode i seg selv, men den tildeles også en klar sekundær betydning ved at betjentene kan få innsikt i hvordan de skal møte og veilede den enkelte. Representantene for dette idealet er her særlig opptatt av at samtaler med de fengslede på sikt skal kunne bidra til noe positivt. Det “å så et frø” er derfor et uttrykk som gjerne kan bli brukt. Dette frøet kan være sådd gjennom betjentenes egen opptreden i avdelingen, men det kan også være sådd ved at man blir kjent med de som er fengslet. Gjennom samtaler og tilstedeværelse kan betjentene klare å så en spire til endringsoptimisme: at det faktisk kan være mulig å gjøre noe med hvordan livet hittil er blitt.

Begge disse idealene uttrykker på den måten en tydelig tro på at mennesker har mulighet for å utvikle seg, et perspektiv som ikke kun identifiserer de fengslede med de handlingene de er dømt for, men som også ser på dem som konkrete individer med mulighet for forandring. Det settes også opp klare forventninger til betjentenes opptreden, der de oppfordres til å være bevisst hvordan de opptrer. I dette ligger det en tro på og et håp om at de varetektsinnsatte og domfelte vil se på og etterligne betjentenes positive opptreden og holdninger, og at de ansatte på den måten kan motivere og/eller påvirke noen av de fengslede til endring. Innenfor kasuistikken, en aristotelisk-influert etikktilnærming som vektlegger hvordan mennesker har evne til å gjenkjenne mønstre og sammenligne nåværende tilfeller med allerede kjente og anerkjente mønstre (for eksempel gjennom forbilder og narrativer), skilles det mellom to måter å lære en bestemt opptreden på (Ruyter, 1995, s. 90–132; Ruyter, 2002). Den ene knytter seg til verbalspråket, til

hvordan noen verbalt kan *fortelle* hvordan noe skal gjøres. Den andre måten handler om å *vis* det. Her demonstreres det i praksis hvordan noe gjøres, for eksempel hvordan moralske holdninger og evner kan praktiseres i hverdagen. Slik blir det mulig å lære hva det vil si å respektere andre, hva rettferdighet betyr i praksis eller hva det vil si å være ærlig gjennom å se på andre. Jeg mener det er plausibelt å tolke både det oppdragende og veiledende betjentidealet i lys av denne andre og siste tilnærmingen, men det oppdragende idealet er også sterkt farget av den første: der det legges opp til at andre skal lære ved de stadig hører ting om og om igjen.

En utfordrende etisk dimensjon ved påvirkningsarbeidet i asymmetriske institusjoner som høysikkerhetsfengsler, er hvor lett det kan resultere i en paternalistisk innstilling til de fengslede. Dette kan særlig være en fare når det kommer til det oppdragende betjentidealet. En mye brukt definisjon av paternalisme er gitt av Tom L. Beauchamp og James F. Childress, som bruker begrepet om “the intentional overriding of one person’s known preferences or actions by another person, where the person who overrides justifies the action by the goal of benefiting or avoiding harm to the person whose preferences or actions are overridden” (Beauchamp & Childress, 2001, s. 178). Betjenter som tolker yrkesrollen som en oppdragergjerning, kan slik legitimere en vi–dem-mentalitet, en måte å møte voksne, beslutningskompetente mennesker på der subjektet (fengselsbetjenten) setter seg selv i en paternalistisk posisjon overfor de som er fengslet: Det er et “Vi” som vet best, et “Jeg” som forstår bedre enn “den andre” hvordan denne helst burde opptre eller leve livet sitt. En slik holdning kan resultere i at betjentene bevisst setter til side de fengsledes autonome beslutning. Ikke som en følge av rettens vurderinger, men fordi de som profesjonelle mener å vite hva som er til det beste for den andre.

Dette er etter mitt syn problematisk hvis man ser det ut fra kriminalomsorgens eget verdigrunnlag. Her understrekes det nettopp at den som er fengslet, ikke skal oppleve å være “et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener er det beste for ham”: “Respekten for individet innebærer også en aksept av at den domfelte velger en livsstil som synes destruktiv, for eksempel uten ønske om behandling for sitt rusmisbruk”, heter det her (Justis- og politidepartementet, 2008, s. 20-21).

Og det er problematisk fordi individets autonomi lett kan krenkes gjennom en slik paternalistisk holdning.

7. Avslutning

Jeg har i denne artikkelen presentert og diskutert to tilnærminger til hvordan betjenter i en norsk høysikkerhetskontekst kan påvirke og utvikle dem som er fengslet. Begge tilnærmingene er bærer av tro på menneskelig forandring. Begge er de preget av vilje og ønske om å gjøre noe med de fengsledes

livssituasjon. Begge synliggjør de en interesse for enkeltmennesker i fengselet, og begge uttrykker de forståelse for at hverdagslivet kan møte mennesker på en røff og brutal måte. Slik kan man også gjenkjenne forsøket på å forankre fengselsoppholdet i hensynet til noe annet enn kun samfunnsnytte og prevensjon. Også dette regnes med og vektlegges, men blikket rettes likevel først og fremst mot den personen som er fengslet og mot de muligheter og utfordringer han eller hun kan stå overfor.

Samtidig finnes også viktige forskjeller i de to tilnæringsmåtene, og jeg har pekt på noen av disse. Respekten for det enkelte menneskets autonomi, og en anerkjennelse av at mennesker kan ha ulike oppfatninger om hva som er et normalt eller godt liv, kan her lett komme i konflikt med ønsket om å få til en endring. Her tar etter mitt syn ansatte som argumenterer for et oppdragende betjentideal på seg en betydelig begrunnelsesbyrde hvis det forankres i en paternalistisk holdning. Samtidig er det mulig å innvende at en avskrivning av påvirkning også lett kan føre til den andre ytterlighet: til likegyldighet og grenseløshet. Uten at det er plass til å diskutere dette utdypende her, mener jeg Per Bjørn Foros (pedagog) og Arne Johan Vetlesen (filosof) er inne på noe vesentlig når de i en diskusjon av nettopp oppdragelsesbegrepet skriver:

Vi ser to ytterligheter når det gjelder oppdragelse og dannelses. På den ene siden risikerer vi å bli autoritære, med skjulte maktmotiver – eller utidig moralistiske [...]. På den andre siden har vi faren for likegyldighet, unnfalleshet og tilbaketrekning; en holdning og mentalitet som [...] tillater en uhindret fortsettelse av praksiser vi erkjenner fører galt av sted [...]. På et eller annet vis må vi orientere oss mellom disse to polene (Foros & Vetlesen, 2012, s. 185).

Det er min oppfatning at en slik orientering mellom det invaderende og unnfalende, mellom det grensesettende og likegyldige, finner den beste grobunnen innenfor det veiledende betjentidealet – i hvert fall når det kommer til påvirkning og utvikling i en straffegjennomføringskontekst. Her understrekes viktigheten av ikke å redusere enkeltmennesker til midler for andres formål. Her vektlegges respekten for voksne, beslutningskompetente enkeltmenneskers egne avgjørelser, samtidig som det også argumenteres for å sette grenser hvis det er nødvendig for fellesskapet i fengselsavdelingen eller de berørte parter. Og ikke minst: Her løftes det frem hvilket moralsk ansvar de ansatte har i møte med de som er fengslet: ansvaret om å ta vare på det av de fengsledes liv som er lagt i deres hånd, uten å gjøre seg til herre over dette menneskets individualitet eller vilje – for å bruke noen formuleringer fra teologen Knud E. Løgstrup (Løgstrup 1956/2010).

Fannys beskrivelser har gitt et innblikk i hvordan hun som fengselsbetjent forsøker å løse dette vanskelige påvirknings- og tilretteleggingsoppdraget i en institusjonskontekst av asymmetri, frihetsberøvelse og kontroll.

REFERANSER

- Andenæs, J. (1988). Nyklassisisme, proporsjonalitet og prevensjon. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, s. 41–48.
- Andenæs, J. (2004). *Alminnelig strafferett* (5. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2001). *Principles of biomedical ethics* (5. utg.). Oxford: Oxford university press.
- Bødal, K. (1962). *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater: En undersøkelse av de første 100 arbeidsskoleelever – deres tilpasningsnivå før, under og etter institusjonssoppholdet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bødal, K. (1969). *Fra arbeidsskole til ungdomsfengsel: Klientel og resultater*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1961/1978). Reaksjonenes virkninger. I N. Christie, *Som folk flest: Artikler* (s. 68–83). Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1962/1978). Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi. I N. Christie, *Som folk flest: Artikler* (s. 131–148). Oslo: Universitetsforlaget.
- Cramer, V. (2014). *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler*. Oslo: Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri, Helseregion Sør-øst.
- Duus-Otterström, G. (2009). Straff som retribusjon. *Minerva*, s. 10–17.
- Eckhoff, T., & Smith, E. (2010). *Forvaltningsrett* (9. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Eskeland, S. (2006). *Strafferett* (2. utg.). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Foros, P. B., & Vetlesen, A.J. (2012). *Angsten for oppdragelse: Et samfunnetisk perspektiv på dannelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fredwall, T. E. (2013). “Nå må dere forstå at denne mannen trenger hjelp.”: Fengselsbetjenter, maktesløshet og psykisk helse. I T. Mesel & P. Leer-Salvesen (Red.), *Makt og avmakt: Etske perspektiver på feltet psykisk helse* (s. 222-241). Kristiansand: Portal forlag.
- Fredwall, T. E. (2015). *Murer og moral: En bok om straff, verdier og fengselsbetjenter*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Friestad, C., & Hansen, I. L. S. (2004). *Levekår blant innsatte*. Oslo: Fafo.
- Greve, V. (2002). *Straffene* (2. udg.). København: Jurist- og økonomiforbundets forlag.
- Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970–2007*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Hammerlin, Y. (2009). *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler: Selvmordsforebyggende arbeid i fengsel*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hammerlin, Y., & Mathiassen, C. (2006). *Før og nå: Om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter i et utvalg av lukkede fengsler*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hauge, R. (1996). *Straffens begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hetland, H., Iversen, A. C., Eikeland, O. J., & Manger, T. (2014). Former welfare clients in prison: education and self-reported learning problems. *European Journal of Social Work*, 1-13. doi: 10.1080/13691457.2014.897219
- Jones, L. Ø., Manger, T., Eikeland, O.-J., & Asbjørnsen, A. (2013). Participation in prison education: Is it a question of reading and writing self-efficacy rather than actual skills? *Journal of Correctional Education*, 64(2), 41-62.
- Justis- og politidepartementet. (1998). *St.meld. nr. 27 (1997–1998): Om kriminalomsorgen*. Oslo: JD.
- Justis- og politidepartementet. (2000). *Ot.prp. nr. 5 (2000–2001): Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven)*. Oslo: JD
- Justis- og politidepartementet. (2004). *Ot.prp. nr. 90 (2003–2004): Om lov om straff (straffeloven)*. Oslo: JD.

- Justis- og politidepartementet. (2008). *St. meld. nr. 37 (2007-2008): Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Oslo: JD.
- Justiskomiteen. (2005). *Innst. O. nr. 72 (2004–2005): Innstilling fra justiskomiteen om lov om straff (straffeloven)*. Oslo: Stortinget.
- Kinander, M. (2013). Straffens begrep og begrunnelse i norsk rett – en kritikk. *Jussens venner*, s. 155–192.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2004). *Strategi for faglig virksomhet i kriminalomsorgen 2004-2007*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2014). *Kriminalomsorgens årsstatistikk – 2013*. Oslo: KDI.
- Langelid, T., & Manger, T. (Red.). (2005). *Læring bak murene: Fængselsundervisningen i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Leer-Salvesen, P. (1991). *Menneske og straff: En refleksjon om skyld og straff som et bidrag til arbeidet med straffens etikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Løgstrup, K. E. (1956/2010). *Den etiske fordring* (4. utg.). Århus: Forlaget Klim.
- Manger, T., Eikeland, O.-J., & Diseth, Å. (2008). Norge. I O.-J. Eikeland, T. Manger & A. Asbjørnsen (Red.), *Utdanning, utdanningsønske og -motivasjon: Innsatte i nordiske fengsler* (s. 117-138). København: Nordisk ministerråd.
- Martinson, R. (1974). What works?: Questions and answers about prison reform. *The public interest*, s. 22–54.
- Myhre, R. (1994). *Oppdragelse i helhetspedagogisk perspektiv*. Oslo: Ad notam Gyl-dendal.
- NoU 1983: 57. (1983). *Straffelovgivningen under omforming: Straffelovkomisjonens delutredning I*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NoU 1992: 23. (1992). *Ny straffelov – alminnelige bestemmelser: Straffelovkomisjonens delutredning V*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NoU 2002: 4. (2002). *Ny straffelov: Straffelovkomisjonens delutredning VII*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Ruyter, K. W. (1995). *Kasuistikk som saksbasert problemløsning i medisinsk etikk: Om medisinsk assistert befruktning*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Ruyter, K. W. (2002). “... med evne til å søke det som er sant og gjøre det som er rett”: Den nye læreplanen og oppfostringen av gagns mennesker. *Kirke og kultur*, s. 99–127.
- Saugstad, J. (2007, 29. april). Straffer som er riktige, *Aftenposten*, s. 5.
- Schön, D. A. (1983). *The reflective practioner: How professionals think in action*. New York: Basic books.
- Ugelvik, T. (2014). Prevensjon eller gjengjeldelse?: En kommentar til Morten Kinander. *Jussens venner*, 49(1), 38-48.
- Wangensteen, B. (Red.). (2005). *Bokmålsordboka: Definisjons- og rettskrivningsordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.